

УДК 821. 161

ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОЇ АМНЕЗІЇ В СУЧАСНОМУ РОМАНІ (на матеріалі “Танго смерті” Юрія Винничука та “Храм Афродіти” Олександра Стражного)

Оксана Пухонська

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка 13-Б, Київ, 04212, Україна;
e-mail: oksone4ko@ukr.net*

Розкрито особливості повернення до культурної пам'яті нації та індивіда зокрема. Порушена проблема творення сучасного, що основане на факті пригадування минулого, переосмислення міфу та його реінтерпретації. Увага також зосереджена на композиційних властивостях сучасного роману, розшаруванні його структури на окремі часові пласти, де саме час є своєрідним персонажем, що проковує вихід із культурної амнезії через реінкарнацію.

Ключові слова: пам'ять, колективне, індивідуальне, травма, реінкарнація, текст.

Твори сучасної літератури мають надзвичайно багато інтерпретацій з точки зору різних наукових методологій. Останнім часом стало певною традицією розглядати порушені в них проблеми на тлі вікового перелому та культурної кризи, що є природним результатом входження людства в нове тисячоліття. Окрім того, стрімкий розвиток інформаційних технологій призвів до можливості широкої міжкультурної комунікації без жодних кордонів, зокрема у сфері Internet. Внаслідок таких трансформацій, літератури різних народів вступають у змістовий полілог, порушуючи спільні глобальні проблеми і даючи персонажам можливості вільного територіального і хронологічного переміщення.

Для української літератури проблемний чинник позначений також процесом усвідомлення та поступового одужання від постколоніальної травми, що породжує безліч комплексів національної самоідентичності та пошук шляхів звільнення від них, у тому числі через “подорож” в інший культурний, а часто і часовий простір. Як вважає Григорій Грабович, “у літературній творчості найпряміший і найвидніший вияв відчуття кризи – тематичний, коли в даному творі письменник подає не тільки ті події, що її знаменують, а й передусім зміни світовідчуття, злам цінностей і духовності, що є її глибокою суттю” [2].

Саме на межі часового та ціннісного зламу окреслюється проблема культурної амнезії, яка може проявлятися в кількох варіантах: по-перше у свідомому прагненні забути минуле, яке призвело до психологічних чи фізичних травм індивіда (колективу); у несвідомому забутті через переживання позитивних емоцій або через зміну генерацій. У контексті цього варто зауважити, що Фрідріх Ніцше свого часу звернув увагу на шкідливий вплив історичної пам'яті для активного функціонування нових поколінь.

Актуальним для нашого дослідження є чинник поколінневої зміни. Однак дослідження порушеної проблеми зацентруємо не на самому факті культурної амнезії, а на спробі її виправлення, реінкарнації минулого через простір художнього тексту. Дослідницьким матеріалом у нашому випадку є романи Юрія Винничука “Танго смерті” [1] та Олександра Стражного “Храм Афродіти” [6]. Розглянемо ці твори в діалогічному прочитанні, оскільки поза основною проблемою реінкарнації культурної пам’яті тут маємо спільні засоби реалізації цього процесу, а саме звернення до пам’яті історичної та інтермедіальні особливості втілення художнього задуму за допомогою залучення інших видів мистецтва. Обидва твори прагнуть відновити минуле через його актуалізацію у сучасному. Однак, якщо Юрій Винничук апелює до подій Другої світової війни, які призвели до психологічної травми не одного покоління і не однієї нації, то герої Олександра Стражного апелюють до ще глибшої пам’яті епохи античності.

Проблема культурної амнезії, та реінкарнації пам’яті є предметом дослідження здебільшого психологічних студій. Наприкінці XIX ст., психоаналіз почав свої дослідження не з пам’яті, а саме із забуття, пояснюючи явище істерії впливом витісненого травматичного досвіду. Важливими об’єктами зацікавлень Зигмунда Фрейда були забуття та витіснення з пам’яті. Девід Юм акцентував, що в основі будь-якого суспільства лежить насильство і беззаконня, тому часто суспільно-політичний устрій тримається на забутті своїх витоків [8, с. 328]. Механізм функціонування культурної пам’яті потребує звернення особливої уваги на процеси забуття, дослідження феномена культурної амнезії. В загальних рисах її можна означити як сукупність суспільно вагомих прогалин колективної пам’яті.

У літературознавстві, як і в культурології загалом, ця проблема порушується в контексті сучасного напрямку під назвою *memory studies*. Свого часу до неї зверталися Юрій Лотман, Борис Успенський, Поль Рікер. Сьогодні культурна пам’ять є об’єктом досліджень Алайди Асман, Агнешки Матусяк та інших.

У романі “Танго смерті” проблема пам’яті закорінена в дискурсі періоду Другої світової війни, під час якої у Львові в жовтні 1941 року було створено табір примусової праці, куди зганяли політичних в’язнів, військовополонених, а найбільше – євреїв. Відомо, що Янівський табір був транзитним табором, звідки зазвичай депортували до Белжецького винищувального табору. За час існування Янівського концентраційного табору в ньому знищено від п’ятдесяти до двохсот тисяч людей. Гуманітарні студії останніх років зосереджують увагу на явищі симптому постколоніальної травми, що властива народам, які впродовж тривалого часу були під владою інших держав. Однак, явище травми притаманне не лише колоніям, а й тим, хто пережив досвід війни, полону чи концентраційних таборів. Процес одужання в цьому випадку можливий тільки через усвідомлення та повернення до причини, на що звертають увагу дослідники Г. Бгабга, А. Матусяк, К. Джеткінс та інші. Ю. Винничук, обравши місцем подій роману Львів, все ж не обмежується лише локальною інтерпретацією проблеми, оскільки позиціонує її радше як інтернаціональну. Поясненням цього є персонажі твору: Ярош – українець, Вольф – німець, поляк Ясь та єврей Йосько. Однак, варто зауважити, що ці герої є ретроспективним сюжетом роману, до якого автор веде через сучасного персонажа, який пробує подолати забуття. Причини свідомої культурної амнезії, кореняться ще в

дитячій свідомості героїв, які втратили батьків у австрійській війні, залишившись лише з матерями. У цьому випадку виразно прочитуються зародження дитячого комплексу, означеного Зигмундом Фройдом як Едіпів, підсвідома агресія, непростення батька за смерть та прагнення його наслідування. Ярош констатує: "...не тільки я не міг змиритися із загибеллю батька, бо там, під Базаром, загинули батьки трьох моїх друзів Йоська, Вольфа і Яська" [1, с. 16]. Попри визначення проблеми як транснаціональної тенденція все ж сходиться до централізації національного: "Я не раз ставив собі питання: якщо мій тато загинув за Україну, то за що згинули батьки Яся, Вольфа і Йоська? Та й вони самі теж цього не знали, і це нас найбільше мучило" [1, с. 18]. Урешті головний часовий зріз сюжету, оснований на сьогодні, полягає у спробі львівського дослідника Яроша розгадати таємницю Арканумського рукопису, де є мелодія, яка звучала в концтаборі перед розстрілом в'язнів. Той, хто почує її тепер, пригадає всі свої попередні життя.

Дещо іншу ситуацію маємо у "Храмі Афродіти". Засіб ретроспекції повертає нас у значно глибший часовий період – у давньогрецьке місто Борисфен, у якому сучасні герої проживають одне із своїх попередніх життів. Спробу подолати це забуття персонажі роблять не лише через навикі медитації, але й також через усвідомлення психоемоційної травми. Суть її полягає в жорстоких оргіях та відкритих жертвопринесеннях людей: "На головному святі міста: ніч середини літа у корінних кіммерійців, а також понтійських слов'ян вважалася Ніччю демонів. Цієї ночі дозволялося все..." [6, с. 7]. У цьому випадку маємо також проблему національного, яка розчиняється у проблемі загальнокультурного. Молода солістка Київського театру опери та балету Оксана пробує шукати кращого життя в Європі. Доля зводить її із американським журналістом Генрі О'Брайтом (у минулому Мастором), який працює у Зальцбурзі. Саме в Оксані герой бачить жрицю кохання храму Афродіти, із минулого життя в Борисфені та пробує перевірити свою долю. Паралельна лінія сюжету знайомить читача із українкою Тетяною, яка студіювала психологію в Неаполі та повертається додому в Київ. У одному з попередніх життів дівчина була однією із жриць храму Афродіти й таємно кохала Мастора. Під час знайомства із дивним музикантом у поїзді, дівчина розповідає про те, що вивчала в аспірантурі: "У кожної людини є свій генетичний код І твій, Джованні, і мій набір генів вже в когось колись був. Виходить і ти, і я вже жили" [6, с. 27].

Німецький літературознавець Алайда Ассману своїй концепції *memory studies* розрізняє два види культурної пам'яті: пам'ять як сховище і функціональна пам'ять. Остання зорієнтована на майбутнє і має селективний характер, оскільки вибирає з пам'яті-сховища те, що актуально сьогодні. За дослідницею, пам'ять постає перед нами як мистецтво запам'ятовування, зберігання інформації і як активна перетворююча сила культури [9]. Літературні пошуки досить часто позбавлені раціонального обґрунтування того чи іншого явища, описаного в сюжеті. Більше того, ірраціональність навіть сприяє формуванню ціннісних ознак художнього твору, його оригінальності та інтригуючому характеру. Наприклад, тема реінкарнації, типова для східної філософії та релігій має досить сумнівний характер в ореолі західних вчень та вірувань. Однак тема кількох життів однієї душі досить оригінально і цілком логічно вкладається в річище проблеми подолання культурної амнезії, яку пропонують у своїх романах Юрій Винничук та Олександр Стражний. У різних історичних традиціях теорія реінкарнації обумовлена тим,

що життя – це всього лише кадр у кіноплівці часу, і що тіло, в якому людина перебуває не першим, а всього лиш черговим [5]. Як у “Танго смерті”, так і у “Храмі Афродіти” одне із минулих життів завжди співіснує поруч, персонажі романів час від часу наближаються до нього то через поступове пригадування, то через своєрідну медитацію.

Для дослідника Яроша розгадка мелодії танго стає сенсом життя. Через нього не просто можна актуалізувати минуле, а й пролити світло на безліч його чорних плям, у тому числі на таємниці війни та її жертв у місті. Для Генрі – відбування свята Афродіти разом із Оксаною – спосіб зрозуміти себе та спроба випробувати долю у стосунках із жінкою, в яку вже був закоханий у минулому своєму втіленні. Як бачимо, мотивація героїв у цих творах має різний характер: від загального (колективного) до одноосібного, однак принцип актуалізації пам’яті в обох романах відбувається через реінкарнацію.

Культура, за Юрієм Лотманом, – це колективна пам’ять, надіндивідуальний механізм збереження і передачі повідомлень, також вироблення нових. Простір культури – це простір спільної пам’яті, в межах якого інформація (текст) зберігається і може бути актуалізована [3, с. 55]. Така точка зору цілком накладається на інтерпретацію процесів повернення до забутої пам’яті у романах через твори інших видів мистецтва, які за постструктуральною теорією Р. Барта є не чим іншим як текстами. У Юрія Винничука цю роль виконує музика, яка є основним ключем до розгадки коду минулого. Музика стає лейтмотивом твору, оскільки мелодія танго, яку так завзято намагається розгадати Ярош спочатку сам, а згодом зі своєю ученицею Данкою – єдина можливість розв’язання усіх питань, образ єврея-скрипаля Йоська, який грав у оркестрі, під час розстрілів янівських в’язнів, а згодом і давав уроки Данці і, зрештою, найбільша загадка сам Арканумський рукопис, де міститься найбільша таємниця – запис мелодії танго. У “Храмі Афродіти” музика хоч і не є прямим ключем до осягнення таємниці переродження, однак є рушійною силою на шляху до здійснення цього акту. Вона постійно супроводжує героїв: Оксану, яка під дивовижну музику в танці перетворюється на Афродіту, Генрі, хто веде телепередачу “Геніальні шизофреніки”, знімаючи дивовижні композиції італійця Джованні, записані із голосу птахів та скомпоновані під мелодію Моцарта, Альбїоні тощо, самого Джованні, музика якого має трансцендентне звучання: “... Голоси птахів то розліталися в різні боки... то єдналися в терції, квінти, октави... то звучали акордами... то знову сходилися в унісон. Соло виводив чи соловей, чи дрізд. М’який, теплий орган огортав голоси птахів спокоем і граціозністю – музика заворожувала, підносила, окриляла” [6, с. 27].

Розв’язання конфліктів, здавалось би, явище передбачуване: мелодія танго смерті розгадана, У своїй учениці Данці Ярош упізнав кохану дівчину із попереднього життя, сам же він був одним із чотирьох хлопців, які пережили лихоліття війни, опинившись на різних берегах національних інтересів; Генрі ж дійшов до розуміння, що доля невідворотна і повторюється в кожному майбутньому житті – його кохана Оксана, як і Масторова (давньогрецьке втілення героя) Фаломіна помирають від його ж руки: першу він вбив як жрицю, яка наче б то здійснила на нього замах, інша наклала на себе руки. Одначе, колесо Сансари не розірване, бо Юрій Винничук багатозначно завершує свій твір багатозначним знаком питання, а Олександр Стражний дає своїм героям чергове життя аж через тисячу двісті двадцять років. Культурне забуття залишається природним процесом і темою майбутніх інтерпретацій.

За Ортегою-і-Гассетом, людське життя є не чим іншим, як радикальною реальністю, мається на увазі не єдину, основну чи навіть приховану реальність, а первинну, першопочаткову, в якій невідворотно проявляються інші, що беруть у ній початок [4, с. 545]. На прикладі досліджуваних романів, минуле як джерело колективної та історичної пам'яті, що апріорі знаходиться за сімома замками постає як першопочаткова дійсність, без якої сучасне життя є ще більшою загадкою. Й. Хайзінга зводить такий прийом, як і загалом життя до основ гри. За вченим, якщо проаналізувати будь-яку людську діяльність до глибин нашого пізнання, вона видається не чим іншим як грою [7, с. 7].

Отже, на прикладі проаналізованих романів можемо спостерегти виразний чинник відродження культурної пам'яті через особливі літературні прийоми, а саме: кількарівнева побудова сюжетів у різних хронологічних зрізах, що пов'язані між собою спільними героями, що актуалізують травматичне минуле. Культурна амнезія, як явище забуття, виявляє себе у творах через психологічну травму як колективного, так і особистого, однак, автори вдало застосовують опис прийому реінкарнації, як найоптимальнішої можливості повернути забуте.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Винничук Ю. Танго смерті // Юрій Винничук. – Харків : Фоліо, 2012. – 379 с.
2. Грабович Г. Питання кризи й перелому в самоусвідомленні української літератури : [Електронний ресурс] / Григорій Грабович // – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/hrabo/hr04.htm>.
3. Лотман Ю., Успенский Б. Миф–імя–культура // Лотман Ю. М. Избранные статьи в трех томах. – Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры. – Таллин : Александра, 1992. – 480 с.
4. Ортега-і-Гассет Х. Избранные труды // Хосе Ортега-ы-Гассет. – Москва : “Весь Мир”, 1997. – 704 с.
5. Розен С. Реинкарнация в мировых религиях. Часть 1: [Електронний ресурс] / А. Assmann. – Режим доступу : <http://spiritual.ru/relig/reinkmir1.html>.
6. Стражний О. Храм Афродіти // Олександр Стражний. – К. : Факт, 2003. – 320 с.
7. Хейзінга Й. Homo Ludens; Статьи по истории культуры. / Пер., сост. и X 35 вступ. ст. Д. В. Сильвестрова; Коммент. Д. Э. Харитоновича / М. : Прогресс – Традиция, 1997. – 416 с.
8. Юм Д. Трактат про людську природу // Д. Юм. – К. : Всесвіт, 2003. – 552 с.
9. Assmann A. Von individuellen zu kollektiven von Vergangenheit: [Електронний ресурс] / А. Assmann. – Режим доступу : www.univie.ac.at/zeitgeschichte/veranstaltungen/a-05-06-

Стаття надійшла до редколегії 17.10.2013
Прийнята до друку 10.01.2014

**ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРНОЙ АМНЕЗИИ
В СОВРЕМЕННОМ РОМАНЕ
(на материале “Танго смерти” Ю. Винничука
и “Храм Афродиты” А. Стражного**

Оксана Пухонская

*Киевский университет имени Бориса Гринченко,
ул. Тимошенко 13-Б, Киев, 04212, Украина;
e-mail: oksone4ko@ukr.net*

Рассмотрены особенности возврата к культурной памяти нации вообще и индивида в частности. Раскрыта проблема создания современного, которая основана на факте припоминания прошлого, переосмысления мифа и его реинтерпретации. Внимание также сосредоточено на композиционных свойствах современного романа, расслоении его структуры на отдельные пласты времени, где собственно время является своеобразным героем и провоцирует выход из культурной амнезии через реинкарнацию.

Ключевые слова: память, коллективное, индивидуальное, травма, реинкарнация, текст.

**THE PROBLEM OF CULTURAL AMNESIA IN THE MODERN
NOVEL (BASED ON “TANGO OF DEATH” BY YURIY VYNNYCHUK
AND “THE TEMPLE OF APHRODITE”
BY OLEKSANDR STRAZHNYI)**

Oksana Pukhonska

*Borys Grinchenko Kyiv University,
13b Tymoshenko St, Kyiv, 04212, Ukraine;
e-mail: oksone4ko@ukr.net*

The peculiarities of the return to the cultural memory of the nation in general and the individual in particular are reviewed. The problem of creating modernity, which is based on the fact of remembering the past and reinterpretation of the myth, is revealed. Attention is also focused on composition characteristics of the modern novel, the fractionation of its structure into separate layers of time, where time itself is already a character and provokes a way out of cultural amnesia through reincarnation.

Keywords: memory, collective, individual, trauma, reincarnation, text.